

УДК 351.773.1

Н. О. Шевченко,
к. е. н., докторант, Донецький державний університет управління

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ

Визначено механізми саморегулювання агропродовольчого ринку. Досліджено нормативно-правові документи, які регламентують правила поведінки всіх суб'єктів агропродовольчого ринку.

The mechanisms of self-regulation of agrarian food market are certain. Normatively-legal documents which regulate the rules of conduct of all subjects of agrarian food market are explored.

Ключові слова: агропродовольчий ринок, державне регулювання, конкуренція, механізм, ринковий процес, функціонування.

ВСТУП

У сучасних умовах роль держави багатогранна. У багатьох країнах світу історично держава виступала гарантом становлення, розвитку і повноцінного функціонування ринку, забезпечення свободи конкуренції. У будь-якій країні ринок надзвичайно різноманітний, має власні закони, є складним господарським організмом, що складається з різних виробничих, комерційних, фінансових, інформаційних структур, що взаємодіють на базі правових основ бізнесу, підкоряються механізмам регулювання з боку держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Значний внесок у вивчення методології і вирішення практичних завдань державного регулювання агропродовольчих ринків внесли вітчизняні вчені, такі як В. Амбросов, П. Борщевський, О. Амосов, М. Бесєдін, В. Геєць, С. Гудзинський, Б. Данилишин, О. Дацій, Л. Дейнеко, Т. Заєць, О. Іваницька, М. Корецький, В. Куценко, М. Лобас, О. Лебединська, А. Лисецький, Г. Мостовий, П. Макаренко, М. Малік, О. Могильний, М. Орлатий, Б. Пасхавер, Т. Пепа, П. Саблук, М. Хвесик, Л. Чернюк, О. Шпичак, В. Юрчишин; закордонні — Дж. Болт, М. Бункіна, Дж. Готін, Д. Речмен, М. Трейсі та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- визначити механізми саморегулювання агропродовольчого ринку;
- дослідити нормативно-правові документи, які регламентують правила поведінки всіх суб'єктів агропродовольчого ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Світова майже вікова практика виробила ефективні підходи до регулювання товарно-грошових відносин як на рівні держави, так і на рівні підприємства. Економічне значення управління ринковими процесами полягає в підвищенні ефективності виробництва і раціональному використанні виробничих і трудових ресурсів, підвищенні конкурентоспроможності продукції, створенні нових товарів і прискоренні їх просування не просто на

ринки, а на ті з них, де можна досягти максимального комерційного успіху.

Принциповим недоліком економічної політики, що проводилася дотепер, є її орієнтація на досягнення формальних ознак ринкової економічної системи і макроекономічної стабілізації. При цьому не приділялося належної уваги змістовним питанням динаміки суспільного виробництва, його ефективності, рівню і якості життя, соціальній захищеності населення та іншим найважливішим елементам економічного розвитку.

Підміна цілей економічної політики засобами і формальними показниками не може бути продуктивною. Необхідними умовами успіху є чітка постановка реалістичних цілей і відповідність ним використовуваних засобів.

Сьогодні вже очевидно, що в світовій практиці відносно агропродовольчого ринку механізми саморегулювання не можуть функціонувати достатньо ефективно. Це пов'язано з тим, що умови виробництва і споживання товарів у різних країнах сильно відрізняються, оскільки різний ступінь їх технічного і соціально-економічного розвитку. Це приводить до ускладнення конкурентної боротьби, оскільки вона ведеться різними групами суб'єктів за різними правилами, в умовах різного матеріально-технічного забезпечення, економічного, політичного і фінансового клімату і т.д.

Виробництво сільськогосподарської продукції, як вже наголошувалося, характеризується високими виробничими ризиками, оскільки воно разом з іншими чинниками, властивими будь-якій виробничій діяльності, сильно залежить ще від природних умов, які практично не піддаються прогнозуванню в довгостроковому і середньостроковому планах. Це означає, що сільськогосподарський товаровиробник не може точно знати наперед, який обсяг продукції їм буде вироблений. Причому, якщо урожай і обсяг виробництва продукції в якій-небудь країні великий, то виробники, що одержали низький урожай, двічі втрачають: від малих обсягів виробництва і від падіння цін, викликаних перевиробництвом в тій або іншій країні. Цим частково і пояснюються значні коливання цін на сільськогосподарську продукцію на світовому ринку. При цьому аграрне виробництво має яскраво виражений сезонний характер, що додатково ускладнює економіку

сільськогосподарських підприємств.

Науково-технічний прогрес в сільському господарстві також виявляється значно меншою мірою, ніж в промисловості. Це призводить до того, що продуктивність праці в галузях промисловості росте набагато швидше, ніж у галузі сільськогосподарського виробництва, оскільки продуктивність праці сільського працівника обмежена фізичними можливостями землі (на якій він працює) і ресурсами інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

У результаті встановлюється і накопичується диспарат між розвитком промисловості й сільського господарства, що, у свою чергу, призводить до того, що собівартість промислової продукції постійно знижується дуже швидкими темпами, тоді як відносно зниження собівартості продуктів харчування відбувається дуже повільно. У зв'язку з цим доходи промисловості ростуть, а доходи сільськогосподарських товаровиробників падають. І якщо не вживаються ніякі державні заходи, то виробники сільськогосподарської продукції розоряються, причому не внаслідок малої ефективності своєї виробничої діяльності, а внаслідок об'єктивних економічних умов.

Теоретично держава може відмовитися від виробництва продовольства і, зосередившись на промисловому виробництві, імпортувати продовольчі товари в необхідному обсязі. Проте це ставить країну в залежність від країн-постачальників, від кон'юнктури світового ринку, а також може привести до вкрай гострих соціальних і економічних проблем в країні. Саме тому всі розвинені країни надають підтримку своїм сільськогосподарським виробникам, не дивлячись на те, що така підтримка достатньо дорого обходиться платникам податків.

На жаль, правове середовище агропромислової діяльності в українській економіці відрізняється незавершеністю і нестабільністю. Тим часом без розробки і ухвалення нормативно-правових документів, які регламентують правила поведінки всіх суб'єктів ринку, неможливо досягти підвищення стійкості й ефективності функціонування агропродовольчого ринку. Слід зазначити, що за роки реформ була прийнята достатня кількість законодавчих і нормативних документів.

Після проголошення незалежності в Україні було прийнято ряд законів, які стали підставою для проведення сільськогосподарських реформ. До таких можна віднести наступні закони: "Про фермерські господарства", "Про форми власності на землю", "Про колективні сільськогосподарські підприємства", Постанова Верховної Ради України "Про земельну реформу", Земельний Кодекс та ще низка державних документів, направлених на створення правового поля для реструктуризації аграрного сектора [1; 2; 3; 4; 5]. Наразі цей процес можна вважати фактично завершеним. До 1999 р. він мав дещо пасивний характер, але Указ Президента "Про подальше реформування аграрного сектора" від 3 грудня 1999 р. дав новий поштовх до проведення ринкової аграрної реформи [7, с. 18].

За період з 1990 р. по 1999 р. стан аграрного сектора значно погіршився. Особливо це стосувалося саме основного товаровиробника — сільськогосподарських підприємств. Їх економічне становище стало просто катастрофічним. У 1999 р. кількість збиткових сільськогосподарських підприємств склала 10642 одиниць, що становило 84,2% від загальної кількості. Таке станови-

ще можна було назвати загрозливим не тільки для виробничого сектора, а і для розвитку сільської місцевості і прискорення реформ стало життєво необхідним.

Поліпшення економічного стану сільськогосподарських підприємств почалося з 2000 р., як результат початку корінних реформ в аграрному секторі. На це також суттєво вплинуло здійснення урядом низки кроків фінансового оздоровлення сільськогосподарських підприємств шляхом списання заборгованості.

Падіння доходів сільськогосподарських підприємств на тлі значного урожаю зернових в 2002 р. пояснюється якраз ціновим фактором. Поява на ринку великих обсягів зернових культур викликала різке падіння цін (на 18 % порівняно з 2001 р.). В інших країнах існують механізми впливу на ринок з метою захисту товаровиробника. До таких механізмів можна віднести інтервенційні ціни, тобто найнижчу цінову межу, яка є ціновою гарантією для сільськогосподарських товаровиробників, експортні субсидії — як різницю між інтервенційними цінами і цінами на світовому ринку, систему цільових цін. Деякі схеми починають працювати в Україні, наприклад, система заставних (цільових) цін. Правове поле для роботи цих механізмів, зокрема для ринку зерна, вже створене, і важливо, щоб вони були забезпечені бюджетними коштами і почали реально працювати.

Сільське господарство України в останні роки характеризувалося позитивними тенденціями розвитку. Винятком можна назвати хіба що 2003 р., але цей спад пояснюється несприятливими погодними умовами. Ведення сільського господарства має певні ризики через значну залежність від погодних та кліматичних умов. Високий технологічний рівень ведення господарства дозволяє в складні, в кліматичному відношенні, роки втримати обсяги виробництва на достатньо високому рівні, але сільське господарство України через низьку технологічну оснащеність виявило свою вразливість до таких ускладнень та відсутність рис стійкості, які повинні бути притаманні його розвитку. Передумовою впровадження високих технологій є зміна цінових співвідношень на користь живої, а не уречевленої праці.

З метою сприяння забезпеченості зайнятості населення в середині 2003 р. були прийняті Закони України "Про фермерське господарство" та "Про особисте селянське господарство" [3]. На виконання положень цих Законів Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 10 грудня 2003 р. № 1908 "Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується" та від 26 грудня 2003 р. № 2031 "Про затвердження Порядку визначення розрахункового місячного доходу на одного члена особистого селянського господарства", якою регулюються питання віднесення членів особистих селянських господарств до категорії зайнятих і надання їм, за необхідності, державної соціальної допомоги [5].

Протягом останніх років на тлі зростання частки сільського господарства в загальній чисельності зайнятих та у сукупній вартості виробничих фондів різке скорочення інвестицій у сільське господарство свідчить про приділення недостатньої уваги цьому життєво важливому сектору.

Сільськогосподарські товаровиробники потерпають від ускладнень, пов'язаних з реалізацією власної про-

дукції, через відсутність реально діючої системи заготівельних організацій.

Система збуту сільськогосподарської продукції в розвинутих країнах включає такі складові, як:

- оптові поставки сільськогосподарської продукції з ферм переробним підприємствам, торговим комплексам та оптовим посередникам;

- оптовий збут у роздрібну мережу продовольчих товарів чи сільськогосподарських продуктів, які споживаються у натуральному вигляді;

- роздрібний продаж готових продуктів безпосередньо споживачам — населенню;

- постачання підприємств громадського харчування.

Що стосується сучасного стану агропродовольчого ринку України, то на сьогодні склалася ситуація, за якої кожна галузь працює з урахуванням лише власних інтересів. Але у ринкових умовах сільськогосподарські товаровиробники рано чи пізно відмовляться продавати сировину за безцінь. Основний шлях подолання внутрігалузевих суперечностей — формування реального аграрного ринку. Останні роки ми могли певною мірою спостерігати це.

В умовах ринкової трансформації сільського господарства відбулися відчутні структурні зрушення. Основним каналом збуту сільськогосподарської продукції стали канали, де найбільш вагомою складовою є комерційні структури. Це посередники, які контролюють експортні, оптові, дрібнооптові товаропотоки та основні доходи від реалізації. Вони часто працюють у непрозорих умовах купівлі-продажу, визначення кількості, якості продукції, що негативно впливає на фінансовий стан сільськогосподарських виробників.

Формування ринкового механізму потребує створення організаційних структур, сукупність яких становить інфраструктуру, а власне ринок аграрної продукції є сукупністю агентів-посередників, що забезпечують просування аграрної продукції та сировини до споживача, та різноманітних структурних обслуговуючих утворень, з метою прискорення формування умов надійного ресурсного забезпечення виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств. Розвитку аграрного підприємництва сприяє Указ Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" [6, с. 7], яким передбачено створення у сільських поселеннях мережі пунктів заготівель аграрної продукції, кредитних спілок, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що здійснюватимуть концентрацію, переробку та реалізацію аграрної продукції, забезпечення аграрних товаровиробників матеріально-технічними ресурсами, створення агроторгових домів, гуртово-роздрібних магазинів фірмової торгівлі, підприємств, що виробляють мінеральні добрива, засоби захисту рослин, пально-мастильні матеріали, запасні частини до сільськогосподарської техніки та інший сільськогосподарський реманент тощо. Передбачено закупівлю аграрної сировини та продовольства щодо державних та регіональних потреб, продаж цієї продукції з державного резерву, державних і регіональних ресурсів лише на конкурентних засадах.

Проте, прийняті закони і нормативні акти, з одного боку, здебільшого регулюють державні закупівлі сільськогосподарської сировини і не піднімають інших питань формування агропродовольчого ринку (інфраструктуру,

організацію, технологію торгівлі та ін.). З другого боку, навіть вже ухвалені рішення не виконуються в повному обсязі, зважаючи на відсутність механізму їх реалізації і недостатньої фінансової забезпеченості.

У зв'язку з цим, у відповідність з досвідом багатьох розвинутих країн, на декілька років слід приймати всеосяжний аграрний закон, що задасть головні орієнтири аграрної політики в певному періоді, який зумовить межі можливих змін економічних і інших регуляторів (рівня податкових ставок, зовнішньоторговельних і транспортних тарифів і т.д.). У цьому законі могли б регулюватися наступні питання: міжгалузеві зв'язки сільського господарства і забезпечення еквівалентного обміну в агропромисловому комплексі; питання кредитування і страхування в сільському господарстві; питання реалізації сільськогосподарської продукції; основні заходи підтримки селекції, насінництва та інші.

Оскільки агропродовольчому ринку і конкуренції необхідний правовий захист, в різних країнах була створена ціла система антимонопольних законів й інших правил поведінки суб'єктів на ринку. Зокрема, розроблені механізми контролю над монополістичною діяльністю, створені спеціальні державні органи, прийняті відповідні правові акти і т.п.

ВИСНОВКИ

З вищесказаного виходить, що державне регулювання агропродовольчого ринку є складною системою правових, економічних і організаційно-адміністративних заходів, включає ресурси, має механізм реалізації і апарат управління, які повинні забезпечити прямі й зворотні зв'язки держави із споживачами і виробниками.

Література:

1. Закон України від 15.05.2003 р. № 742-VI "Про особисте селянське господарство": <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 2. Закон України від 17.12.1998 р. № 320-XIV "Про фіксований сільськогосподарський податок": <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 3. Закон України від 19.06.2003 р. № 974 "Про внесення змін до деяких Законів України щодо регулювання діяльності в аграрному секторі економіки": <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 4. Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV "Про державну підтримку сільського господарства України": <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 5. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2003 р. № 2031 "Про затвердження Порядку визначення розрахункового місячного доходу на одного члена особистого селянського господарства": <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 6. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку: Указ Президента України № 767/2000 від 6 червня 2000 р. // Урядовий кур'єр. — 2000 р. — 8 черв. — С. 7.
 7. Хвесик М.А., Степанюк Н. А. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах трансформації економіки // Вісник Сумського національного аграрного університету (Серія "Економіка та менеджмент"). — 2006. — Вип. 5—6 (22—23). — С. 15—20.
- Стаття надійшла до редакції 26.02.2010 р.*